

گنجینه فرهنگ آثار معماری ایران
میراث معماری صنعتی معاصر ایران

کارخانه های مرمت شده ایران و جهان

سرشناسه : پهلوانزاده، لیلا، ۱۳۵۶
 عنوان و نام پدیدآور : کارخانه‌های مرمت شده ایران و جهان / لیلا پهلوانزاده.
 مشخصات نشر : اصفهان: معمارخانه باغ نظر، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری : ۵۷۰ ص: مصور (بخشی رنگی): ۲۲×۲۹ س.م.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۴۳۱-۰-۹
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 موضوع : کارخانه‌ها - طرح و ساختمان
 موضوع : کارخانه‌ها - ایران - طرح و ساختمان
 موضوع : ساختمان‌های صنعتی - طرح و ساختمان
 موضوع : ساختمان‌های صنعتی - ایران - طرح و ساختمان
 موضوع : معماری - طرح و نقشه
 رده بندی کنگره : TS۱۷۷۷ پ۹ ک۲ ۱۳۹۳
 رده بندی دیویی : ۶۵۸.۲۳
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۴۲۲۵۱۱

کارخانه‌های مرمت شده ایران و جهان
 نویسنده: لیلا پهلوانزاده

معمارخانه باغ نظر

انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی خواراسگان اصفهان
 صفحه آرایی: معمارخانه‌ی باغ نظر
 طراح جلد: معمارخانه‌ی باغ نظر
 خطاط: امیر مسعود پهلوانزاده
 ویراستار: آرش اخوت
 چاپ: جهان بین
 چاپ اول: ۱۳۹۳
 تعداد: ۱۰۰۰
 کلیه حقوق محفوظ است.
 شابک ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۴۳۱-۰-۹

هر نوع تکثیر، انتشار یا استفاده از تمامی یا بخشی از اثر به شکل فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های
 بازیابی و بخش، ممنوع و قابل پیگرد قانونی است.

ناشر: اصفهان، خیابان فردوسی، خیابان شهید موحیدیان (ثریا)، پلاک ۳۱۸، واحد ۱- کد پستی: ۸۱۴۳۹۵۳۸۱۱
 تلفکس: (۰۳۱)۳۲۲۳۶۰۰۱ - آدرس ایمیل: memarkhaneh.baghenazar@gmail.com

فهرست

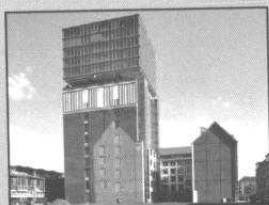
تبدیل به فضای مسکونی ۱

تبدیل به فضای موزه ۱۲۱

تبدیل به فضاهای آموزشی - فرهنگی ۲۱۷

تبدیل به فضای اداری ۲۷۱

تبدیل به فضای پارک ۳۱۳

تبدیل به فضاهای تجاری - فرهنگی ۳۴۳

تبدیل به فضاهای چند منظوره ۳۵۷

تبدیل به فضاهای فرهنگی-تفریحی ۳۶۷

تبدیل به فضاهای مسکونی-اداری تجاری ۳۷۳

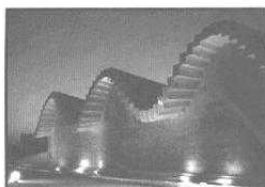
تبدیل به فضای فرهنگی ۳۸۳

تبدیل به فضاهای مسکونی-اداری ۳۹۷

تبدیل به فضاهای هتل-رستوران ۴۱۱

کارخانه های جدید ۴۲۵

کارخانه های ایران ۴۵۳

منابع و مآخذ ۵۲۵

یادداشت مولف

به هنگام جمع آوری اطلاعات کارخانه‌های اصفهان و یزد، برای نگارش کتاب‌های «معماری صنعتی استان اصفهان و استان یزد»، مشخص شد که برخی از این کارخانه‌ها، همچون کارخانه‌ی اقبال یزد، کارخانه‌ی پشمیاف اصفهان و بخشی از کارخانه‌ی صنایع پشم اصفهان حفاظت و احیا شده و به ترتیب، به «پارک علم و فناوری یزد»، «سازمان صدا و سیمای استان اصفهان» و «دبیرخانه‌ی شورای شهر اصفهان» تغییر کاربری یافته‌اند. این نمونه‌ها بهانه‌ای شد تا در سایر نقاط کشور و هم چنین در سایر کشورها، مقوله‌ی مرمت و احیای کارخانه‌های تاریخی مورد تحقیق قرار گیرد.

در همان ابتدای تحقیق مشخص شد که علی‌رغم برتری معماری صنعتی به‌خصوص عهد پهلوی اول ایران نسبت به نمونه‌های مشابه در سایر کشورها، متأسفانه به‌جز چند نمونه از این نوع بناها در چند شهر بزرگ، تقریباً همه‌ی کارخانه‌های ارزشمند در شهرهای مختلف ایران، یا تخریب شده‌اند و یا به واسطه‌ی موقعیت شهری عالی و ارزش بالای بسیار زیاد زمین‌های آن‌ها، هرروز احتمال تخریب و تفکیک و فروش آن‌ها به سوداگران، بیش از پیش قوت می‌گیرد.

این کتاب کوششی است در اثبات ارزش‌ها و امکانات فوق‌العاده‌ی این نوع معماری برای تغییر کاربری و حفاظت و احیا با اراده‌ی نمونه‌ها و شواهد واقعی در ایران و دیگر کشورها.

سیاس و قدردانی

در این پروژه‌ی ده‌ساله، افراد و ارگان‌های بسیاری همکاری کرده‌اند که شاید به‌خاطر گذشت زمان نام بعضی از آن‌ها در خاطر نباشد، اما مسلماً کار و نیت خیرشان هرگز فراموش نخواهد شد.

کسانی هم البته بودند که در توقف این پژوهش بسیار کوشیدند، گرچه در این جابجایی از آن‌ها نیست، اما از آن‌ها نیز صمیمانه قدردانی می‌شود که عزم ملی را در ادامه به سرانجام رساندن این پروژه بیش از پیش جزم کردند.

در ادامه از اشخاص حقیقی و حقوقی‌ای نام می‌بریم که این پروژه بدون همکاری آن‌ها میسر نمی‌شد:

- ۱- آقای دکتر علیرضا ذاکر اصفهانی، استاندار استان اصفهان
- ۲- آقای دکتر احمد علی فروغی ابری، رئیس دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)
- ۳- آقای مهندس اسفندیار حیدری پور، رئیس وقت سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۴- آقای مهندس مصطفی بهبهانی، رئیس وقت سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۵- آقای دکتر علی پزشکی، رئیس فعلی سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۶- آقای دکتر فرهنگ مظفر، رئیس دانشگاه هنر اصفهان
- ۷- آقای دکتر پیام نجفی، معاون پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)
- ۸- آقای قطبی، مسئول امور اجتماعی استانداری اصفهان
- ۹- سرکار خانم اعرابی، کارمند امور اجتماعی استانداری اصفهان
- ۱۰- آقای مهندس غلامحسین عسگری، رئیس وقت سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۱۱- آقای دکتر عباس صنیع زاده، سردبیر مجله‌ی «دانش‌نما»، سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۱۲- آقای مهندس حسن روانفر، قائم مقام اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۱۳- سرکار خانم دکتر مریم قاسمی، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)

در تهیه‌ی محتویات کتاب نیز افراد زیر همکاری داشتند:

- ۱- آقای مهندس محمد معصومی‌زاده و خانم مهندس الهام امین‌الرعايا (صفحه‌آرایی و کارهای گرافیکی این کتاب)
 - ۲- خانم مهندس الهه نیک‌نژاد (تنظیم و دسته‌بندی بناها)
- و سایر عزیزانی که نام آن‌ها متأسفانه در خاطر نیست.

این کتاب، بخشی از یک مجموعه‌ی بزرگ با عنوان «میراث معماری صنعتی معاصر ایران» است که مجلدهای دیگر آن نیز، که به بررسی صنایع نوین در استان آذربایجان شرقی (شهر تبریز) اختصاص دارد، در دست چاپ و انتشار قرار دارد.

لیلا پهلوانزاده

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)

پاییز ۱۳۹۳

طرح موضوع

در پی ظهور انقلاب صنعتی در غرب، به یکباره تحولات فراوانی در مقوله‌های مختلف صورت پذیرفت. احداث کارگاه‌ها و کارخانه‌های صنعتی کوچک و بزرگ، از نساجی گرفته تا ادوات کشاورزی و... از زمره مهم‌ترین نتایج و دستاوردهای این انقلاب بود که علاوه بر تأثیرات جانبی، از همه مهم‌تر، سیمای شهرها را بسیار متاثر کرد. این تحولات، علی‌رغم مزایای فراوان، مضراتی نیز داشت نظیر شکل‌گیری کارخانه‌هایی با الگوی معماری خاص موسوم به «معماری شیطانی»، آلودگی محیط زیست، مهاجرت وسیع روستاییان جویای کار به شهر و...

در پی ایجاد این وضعیت وخیم در شهرها، اندک اندک تلاش‌هایی برای بهبود کیفیت فضاهای شهری صورت پذیرفت که شکل‌گیری کارخانه‌ها با معماری مطلوب‌تر، از زمره‌ی این اقدامات به‌شمار می‌آمد. با وجود این تلاش‌ها، تا قبل از قرن بیستم، بناهای صنعتی واجد ارزش قابل‌توجهی بنا نشد. با آغاز قرن بیستم، رویکرد و نگرش ساخت بناهای صنعتی دگرگون شد که از آن جمله است تلاش‌های پیتربهرنس^۱ در خلال سال‌های ۱۹۰۸ تا ۱۹۰۹ میلادی، با احداث کارخانه‌ی «توربین سازی آ.ا.گ.»^۲ در برلین. این کارخانه، به‌عنوان یکی از نخستین ساختمان‌های صنعتی «خردگرایانه»، علاوه بر ملاحظات عملکردی بنا، برای نخستین بار جنبه‌های زیباشناختی معماری، نیازهای روانی و بهداشتی کارگران و عواملی از این قبیل را نیز در نظر گرفت. این رویکرد در معماری صنعتی اروپا، با تاسیس کارخانه‌ی موتورهای کوچک برقی در برلین برای آ.ا.گ. (۱۹۱۰ تا ۱۹۱۱ میلادی) و کارخانه‌ی رنگرزی لوسپوس و برونینگ (شرکت سهامی هوخست کنونی) در فرانکفورت توسط بهرنس، و با کارخانه‌ی قالب کفش فاگوس در آلفلدان در لایپز (۱۹۱۱ میلادی)، و کارخانه‌ی نمونه نمایشگاه ورکبوند (۱۹۱۴) توسط والتر گروپیوس^۳ (شاگرد بهرنس)، نیروگاه حرارتی شهر لیون توسط تونی گارنیه و در چند دهه‌ی اخیر توسط معماری نظیر نورمن فاستو^۴، تداوم یافت و بدین ترتیب با راه یافتن مقوله‌ی معماری و کیفیت فضایی به کارخانه‌ها و موسسات صنعتی، کارخانه، به محلی مناسب برای کار مبدل شد.

متأسفانه علی‌رغم اقدامات بسیار که برای اعتلای معماری بناهای صنعتی صورت پذیرفت، در پی جنگ جهانی دوم، آلودگی شدید محیط زیست که به‌وسیله‌ی کارخانه‌ها ایجاد شده بود و همچنین نفکته و منطقه‌بندی فضاها، که توسط کنگره‌ی بین‌المللی معماری مدرن پیشنهاد شد و... زمینه‌های انتقال کارخانه‌های صنعتی، کارگاه‌ها و کارخانه‌ها به بیرون از شهرها فراهم آمد. بدین ترتیب، محله‌ها و مکان‌های صنعتی پیشین، که روزگاری هزاران کارگر را در خود جای می‌داد، به یکباره به فضاهای متروکه‌ی وسیعی در شهرها مبدل شد؛ مکان‌هایی که به‌دلیل اندازه‌های بزرگ، امکان نظارت و نگهبانی کامل آن میسر نبود و از همین رو، به‌زودی به مکان‌هایی جرم‌زا و مشکل‌ساز تبدیل شد. پس مدیران و پژوهشگران شهری به فکر چاره برآمدند. این درحالی بود که معماری صنعتی مدرن در کشورهای پیش‌رفته، خیلی زود به نوع بسیار مهم و خلاق در طراحی معماری تبدیل شد و نمونه‌های عالی این نوع معماری، توسط بزرگ‌ترین معماران معاصر، یکی پس از دیگری، اما این بار بیرون از شهرها، برپا شدند؛ روندی که در کشور ما هم چنان بسیار نوپا و تجربه‌نشده است. راه‌حلی که مدیران شهری در کشورهای پیش‌رفته برای رفع مشکل کارخانه‌های متروکه برگراند عبارت بود از احیای این فضاها و استفاده از پتانسیل‌های آن‌ها برای رفع نیازهای شهری که احیای بسیاری از این بناهای صنعتی و تغییر کاربری آن‌ها را به مراکز تجاری، دانشگاهی، فرهنگی و... به‌همراه داشت.

و هم از آن‌رو که این گونه‌ی معماری، یعنی معماری صنعتی، به‌عنوان شاخه‌ای از معماری مدرن، بخشی از فرهنگ هر ملت را تشکیل می‌دهد، حفاظت از آن نیز در زمره‌ی اهداف اصلی مسئولان مربوطه قرار گرفت. بدین ترتیب، «علاوه بر کمیته بین‌المللی مستندنگاری و حفاظت بناها، محوطه‌ها و محله‌های جنبش مدرن»^۵ که در سال ۱۹۸۸ میلادی تاسیس شد، جهت حفاظت از میراث معماری مدرن نیز، شورایی با عنوان شورای بین‌المللی یادمان‌ها و محوطه‌ها که به اختصار «ایکوموس»^۶ نامیده می‌شود بنا نهاده شد. شورایی که از بدو تاسیس تاکنون با همکاری کمیته‌های ملی، کارشناسان خبره و سازمان‌های همکار نظیر کمیته بین‌المللی حفاظت از میراث صنعتی^۷ و دوکومومو تلاش‌های وسیعی را در خصوص حفاظت از یادمان، محوطه‌ها، آثار مهندسی، محله‌ها، مناظر، محوطه‌های صنعتی و همچنین میراث معنوی ایفاء نموده است. لازم به ذکر است این کمیته، که کمیته‌ای بین‌المللی در راستای حفاظت از میراث صنعتی می‌باشد، با تمرکز بر شناخت، حفاظت و معرفی بقایای معماری صنعتی در جهان، گزارش‌های متعددی از تیپولوژی میراث صنعتی برای ایکوموس تهیه نموده است.^۸ (مختاری طالقانی، ۱۳۹۰، صص: ۲۶۳-۲۵۷)

باوجود این همه تجارب در کشورهای توسعه‌یافته، متأسفانه در ایران، زمانه راه دیگری در پیش گرفت: افول صنایع از یک سو، گسترش شهرها و قرارگیری مراکز صنعتی در قلب و مرکز شهرها از سوی دیگر، که افزایش بسیار زیاد ارزش زمین این بناهای صنعتی

را به همراه داشت، و بهانه‌های حفظ محیط زیست از دیگر سو، زمینه‌های انتقال این کارخانه‌ها را به بیرون شهرها و تبدیل زمین‌های گران‌قیمت آن‌ها را به کاربری‌های سودآور و سوداگر فراهم ساخت. البته تلاش‌های بسیاری از جانب دوست‌داران میراث فرهنگی برای حفظ بناهای صنعتی و احیای آن‌ها در قالب کاربری‌های عمومی و فرهنگی صورت پذیرفت و «حتی ۲۱ نمونه از کارخانه‌های قرن معاصر که بارزترین نمونه‌های معماری صنعتی در ایران هستند در فهرست آثار ملی ثبت گردید» (مختاری، ۱۳۹۰، صص: ۲۶۵-۲۷۰)؛ اما به دلیل کارشکنی‌های فراوان، تقریباً هیچ‌یک از این تلاش‌ها، آن‌چنان که باید، به ثمر نشت و نمونه‌هایی عالی از معماری صنعتی ایران و به عبارت دقیق‌تر، فصلی از تاریخ معماری و شهرسازی معاصر ایران منهدم شد.

امروزه در بسیاری از کشورهای جهان، مجموعه‌های صنعتی قدیمی به فضاهای مسکونی، اداری، فرهنگی و نمایشگاهی تبدیل شده‌اند؛ درحالی‌که در ایران، علی‌رغم آن‌که به‌خصوص کارخانه‌های عهد پهلوی اول از بهترین و زیباترین نمونه‌های معماری صنعتی است، تخریب این‌گونه فضاها از اولویت بیشتری برخوردار است تا حفاظت و احیای آن؛ و تنها نمونه‌های اندکی از بناهای صنعتی پیشین، مانند کارخانه اقبال یزد، کارخانهی چرم خسروی تبریز، کارخانهی جوراب‌بافی بریانک، کارخانهی خورشید کرمان و چند مورد دیگر، احیا و تغییر کاربری داده شده‌اند. این درحالی‌ست که این بناها، به‌واسطه‌ی ابعاد بزرگ، استقرار اکثر آن‌ها در نقاط مطلوب شهری، انعطاف‌پذیری پلان‌ها به‌واسطه‌ی ساختار مدولار و... برای تبدیل به کاربری‌های متنوع، به‌خصوص کاربری‌های عمومی و شهری، از قابلیت فوق‌العاده‌ای برخوردارند. تغییر کاربری بناهای تاریخی صنعتی به فضاهای نمایشگاهی، فرهنگی، مکان‌های عمومی با کاربری ترکیبی (Mix)، صنایع محلی و... علاوه بر حفظ بناهای مزبور، به یوایی مناطق شهری پیرامون، حس پیوستگی و استمرار تاریخی و فرهنگی در جامعه، به ایجاد منبعی برای تولید ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و... منجر خواهد شد.

متأسفانه، چنان‌که اشاره شد، بیش‌تر نمونه‌های این نوع معماری در ایران تخریب شده است. پس به‌منظور جلوگیری از تخریب بیشتر این آثار، در وهله‌ی نخست باید نسبت به مستندنگاری و معرفی ارزش‌ها و پتانسیل‌های این بناها همت گمارد. مطالعه‌ی تجارب چند دهه‌ی گذشته‌ی سایر کشورها، به‌خصوص کشورهای اروپایی، از دیگر گام‌های مهم برای درک اهمیت و حفاظت از این نوع معماری به‌شمار می‌آید.

بر همین اساس، در کتاب پیش رو، تعدادی از بناهای صنعتی کشورهای دیگر، که به کاربری‌های مختلف، نظیر مسکونی، اداری، تجاری، فرهنگی و یا تلفیقی از یک یا چند کاربری تبدیل و به‌این ترتیب حفاظت و احیا شده‌اند، معرفی شده است. در بخش پایانی نیز نمونه‌هایی از تجارب مشابه (حفاظت و تغییر کاربری کارخانه‌های عهد پهلوی اول) در برخی شهرهای ایران معرفی می‌شود.

لیلا پهلوانزاده

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)

پاییز ۱۳۹۳

پی نوشت

- 1- Peter Behrence
- 2- A.E.G
- 3- Walter Gropius
- 4- Docomomo
- 5- Icomos
- 6- Ticch